Бережанський Г. І.,
аспірант кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Стаття присвячена аналізу розуміння права на справедливий суд у сучасній науці та через призму його практичної реалізації. Досліджено загальні нормативно-правові основи забезпечення права на справедливий суд, його призначення та мету. Автор критично підійшов до існуючих у правовій науці класифікацій елементів права на справедливий суд, а також запропонував власне бачення окресленої проблематики та охарактеризував аспекти права на справедливий суд у сучасних реаліях.

Ключові слова: *право на справедливий суд, справедливість, правосуддя, справедливе судочинство.*

Статья посвящена анализу понимания права на справедливый суд в современной науке и через призму его практической реализации. Исследованы общие нормативно-правовые основы обеспечения права на справедливый суд, его назначение и цель. Автор критически подошел к существующим в правовой науке классификациям элементов права на справедливый суд, а также предложил свое видение этой проблематики и охарактеризовал аспекты права на справедливый суд в современных реалиях.

Ключевые слова: *право на справедливый суд, справедливость, правосудие, справедливое судопроизводство.*

Право на справедливий суд є одним із основоположних у сучасних цивілізованих державах. Його законодавча регламентація, система гарантування та забезпечення визначають стан і рівень розвитку правової культури у суспільстві. Зважаючи на історичні, соціокультурні, правові особливості розвитку тієї чи іншої держави, сформувалося різне розуміння та усвідомлення понять «справедливий суд», «право на справедливий суд». Проте, зрозуміло, що лише повне термінологічне тлумачення даних понять дозволить коректно забезпечувати їх змістовну реалізацію на практиці.

Проблематика розуміння і змістовного тлумачення права на справедливий суд знайшла своє відображення у наукових напрацюваннях багатьох учених-правників, серед яких І. Гриценко, М. Ентін, В. Комаров, О. Кучинська, У. Коруц, М. Погорецький, С. Погребняк, Н. Сакара, Н. Сиза, О. Ткачук, Т. Цувіна та ін.

Метою науковою статті є аналіз розуміння права на справедливий суд у су-

часній науці та через призму його практичної реалізації.

У аналізованому нами словосполученні «право на справедливий суд» фундаментальну основу складає категорія «справедливості». Етимологічно слово «справедливість» означає неупередженість дій, суджень, чесне визнання чиєїсь правоти, гідності, відплата кожному на законних і чесних підставах і в цілому відповідність людських взаємин, вчинків загальновизнаним моральним і правовим нормам [5, с. 756]. З позицій етики та філософії справедливість являє собою співвідношення між дією і відплатою за неї, між працею і заохоченням, злочином і покаранням. Також у справедливості вбачають сукупність принципів і процедур, що регулюють розподіл життєвих благ і тягарів, прав і обов'язків індивідів і суспільних груп [4, с. 94]. У юридичному сенсі справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки і у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [9] або як розмірність, рівність у правовому статусі суб'єктів [8]. При цьому зі справедливістю у більшості випадків пов'язують не лише рівність суб'єктів (головним чином – у вигляді рівності перед судом), але й нерівність (наприклад, у сімейних правовідносинах, коли суд має право при поділі майна подружжя відступити від загального принципу рівності часток у майні залежно від визначених у законі підстав).

Слушною є думка С. П. Погребняка, що формальна справедливість імпліцитно реалізована в праві; завдяки їй право фактично виконує роль третьої, незацікавленої «особи», що вирішує конфлікти, які виникають між людьми. Такого роду незацікавленість (неупередженість) вимагає розгляду спірних випадків, незважаючи на сторону у судовому процесі. Тобто, на думку вченого, таке розуміння дозволяє стверджувати те, що справедливість є стрижневою засадою будь-якого виду судочинства [6, с. 3].

Справді, формальний аспект права на справедливий суд демонструє кінцеву мету та призначення правосуддя. Інститут суду, який виник на запит суспільства щодо вирішення суперечок і конфліктів у правовому полі, вимагає саме вірного та правового рішення, яке б забезпечило захист порушених прав особи, яка звернулася до суду. Тому з часом судова влада, як і право загалом, еволюціонували і змінювалися, враховуючи помилки та недоліки минулого, вбираючи у себе лише позитивний досвід вирішення спірних справ. Лише після цього з'явилося розуміння реальної необхідності існування та гарантування права на справедливий суд з боку державних інституцій.

У добу античності та Середньовіччя розуміння справедливого суду мало небагато спільного із сучасним трактуванням. По-перше, справедливе судове рішення, як правило, обумовлювалося певним «Божим провидінням», або ласкою монарха. Відповідно, і сам справедливий суд ґрунтувався не стільки на нормах природного права, як на уявленнях про моральне право богів, рабовласників, феодалів на суд. І лише згодом, із виникненням, реальним закріпленням і створенням системи норм про забезпечення правосуддя можна говорити про повноцінне розуміння права на справедливий суд із чітким виокремленням його елементів.

У науковій літературі існують різні підходи до класифікації елементів права на справедливий суд. Так, М. Ентін виокремлює органічні (право на доступ до суду та право на виконання рішення суду), інституційні (незалежність і неупередженість суду, встановленого законом), процесуальні (змагальність процесу, рівність сторін, розумні строки судового розгляду) й спеціальні (гарантії кримінального провадження, передбачені п. п. 2, 3 ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини) елементи права на справедливий суд [11, с. 86]. Даний підхід, на нашу думку, неповною мірою відображає розуміння права на справедливий суд. Зокрема, дещо звуженим виглядає визначення інституту-

ційних елементів, а органічні елементи, відображаючи змістовне наповнення та сутність розглядуваної нами категорії, оминають такі важливі особливості, як правова цінність та суспільна значущість права на справедливий суд.

Натомість І. Гриценко та М. Погорецький пропонують виокремлювати інституційні (створення суду на підставі закону, його незалежність і неупередженість), організаційно-функціональні (доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність (гласність і відкритість) судового розгляду, обов'язковість судових рішень), функціональні (змагальність процесу, розумні строки розгляду) і спеціальні (гарантії кримінального процесу, закріплені у п. п. 2,3 ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини) елементи цього права [1, с. 4–5]. Знову ж таки, на нашу думку, неприпустимим виглядає повне ігнорування змістовного елемента права на справедливий суд, оскільки він є першоосновою для подальшої нормативної надбудови у вигляді судових органів, їх повноважень, процесуальних прав учасників судового процесу тощо. А відображення організаційно-функціональних та функціональних елементів категорій, які за своєю суттю є засадами здійснення судочинства, таким чином упускає мету та завдання судочинства, які чи не найкраще демонструють значення права на справедливий суд.

З іншого боку, В. Комаров та Н. Сакара наголошують на наступних елементах права на справедливий суд: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; належну судову процедуру; публічний судовий розгляд; розумний строк судового розгляду; розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [7, с. 13]. При такій характеристиці елементів права на справедливий суд не згадуються ряд інших перешкод, які можуть значно вплинути на доступ до правосуддя та на процедуру прийняття законного рішення, наприклад, відсутність належного розуміння завдань судочинства та призначення діяльності судових органів у правовій системі, формування суддівського корпусу, статусу суддів, прийняття справедливого судового рішення, або можливості оскарження несправедливого тощо.

Таким чином, поширені у сучасній науковій думці підходи до виокремлення елементів права на справедливий суд не завжди повною мірою відображають всю глибинну сутність даного поняття. Так, на наш погляд, сьогодні право на справедливий суд є багатозначною та складною категорією, розуміння якої розкривається через призму таких аспектів:

1) змістовного;
2) інституційного;
3) матеріального;
4) процесуального.

Змістовний аспект права на справедливий суд, по-перше, базується на розумінні справедливості у тому чи іншому соціальному кластері, адже рішення може бути законним, проте, прийнятим відповідно до законодавства на користь певної соціальної групи. У даному контексті можна згадати проблеми класової нерівності, які існували до утвердження ліберальних і демократичних свобод у цивілізованих державах світу, проблеми расової сегрегації, різних видів дискримінації тощо. Зрозуміло, що існуюче законодавство, яке не вирішує у гуманістичному напрямі перераховані проблеми, аж ніяк не сприятиме належному функціонуванню справедливого суду у державі.

По-друге, змістовний аспект права на справедливий суд тісно пов'язаний з існуючою системою соціальних і правових цінностей у державі. Існування справедливого суду носить аксіологічне значення для будь-якої правової системи, а тому реальне забезпечення справедливого судочинства є відображенням належного рівня правової культури та законодавства в цілому.

По-третє, змістовний аспект права на справедливий суд дозволяє говорити про неабияку значущість інституту суду для належного функціонування суспільних відносин. Суд виник як об'єктивна

необхідність залучення третьої сторони до вирішення конфліктів, які виникали у зв'язку з розвитком відносин власності, відносин громадян із владою, міжнародних відносин тощо.

Інституційний аспект права на справедливий суд проявляється в існуванні законно та належно сформованих судових органів, на які покладені законодавством функції зі здійснення правосуддя у межах їх підсудності. Існування системи судоустрою є інституційним забезпеченням права на справедливий суд. При цьому, не існує єдиної вірної «формули» для організації справедливого судочинства, дана система може мати абсолютно різний вигляд у різних державах і правових системах, ніяким чином не здійснюючи негативний вплив на забезпечення правосуддя. Інституційний аспект також передбачає взаємовідносини судів з іншими органами державної влади, їх незалежність, статус суддів тощо.

Інституційний аспект тісно пов'язаний із характеристикою легітимності суду як державного органу. Тобто, особи, звертаючись до суду, повинні бути переконані, що звертаються до легітимного органу, рішення якого будуть мати юридичну силу, визнаватимуться та виконуватимуться. Легітимність судової влади також означає визнання її авторитету у суспільстві. Суспільство не просто пасивно погоджується з діями влади у державі, суспільство бере активну участь у здійсненні такої влади державними органами. Просте пасивне визнання авторитету влади не витримує вимог сучасності. Ще один важливий прояв легітимності влади – це довіра суспільства, яке готове жертвувати заради здійснення загальнодержавних, загальносоціальних проектів, сюди можна віднести діяльність волонтерських організацій, здійснення меценатства, спонсорська допомога приватних організацій, спільна діяльність державних і недержавних інституцій.

На підставі вищенаведених характеристик, через які проявляється легітимність сучасної державної влади, нами запропоновано авторське визначення легітимності судової влади. Легітимність судової влади – це політико-правова категорія, що проявляється через визнання авторитету суду суспільною думкою, визнання міжнародною спільнотою і показує готовність суспільства визнавати і виконувати судові рішення.

На нашу думку, обмеження функцій органів державної влади не тільки сприяє легітимності діяльності таких органів, а й є дієвою запорукою законності. Якщо в державі функціонують органи, які не мають чітко визначеної компетенції, або компетенція яких є доволі розмитою, говорити про те, чи виходять такі органи у своїй діяльності за межі закону досить складно. Не маючи меж, не можна за них вийти. Історія знає безліч прикладів, коли влада, яку не контролюють, перетворюється на владу абсолютну. Межі здійснення влади державними органами повинні бути чітко прописані в законах держави. Тільки в такому випадку можна говорити про законність діяльності судових органів в контексті забезпечення права на справедливий суд.

Під матеріальним аспектом права на справедливий суд, на нашу думку, слід розуміти регламентовану законодавством легальну можливість звернутися в суд за захистом своїх порушених прав чи інтересів, яка має свою чітко визначену форму. Даною формою є процесуальні документи у вигляді позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги. Визначення чітких підстав для подачі заяви чи скарги, її процесуальної форми, змісту доповнює забезпечену державою можливість для звернення у суд і отримання справедливого рішення. Тобто, таким чином право на справедливий суд має своє регламентоване матеріальне вираження, яке закріплене у нормах процесуального законодавства.

Процесуальний аспект права на справедливий суд повною мірою характеризує той обсяг процесуальних можливостей, які надаються особам, що користуються правом на справедливий суд. Сюди варто віднести комплекс процесуальних прав

та обов'язків, а також формальні гарантії справедливого судового процесу, серед яких публічний розгляд, розумні строки, законність тощо.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі. Ключовими принципами ст. 6 є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи також є основоположними елементами права на справедливий суд [2].

У Конституції України [3] право на справедливий суд не знайшло свого текстуального відображення. Проте, у ст. 55 зазначено, що «Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб».

Контекстуально із деяких статей Розділів 1, 2 Конституції України випливають норми щодо можливості звернення до суду задля захисту своїх прав, що можна розглядати як елемент права на справедливий суд. Наприклад:

– ст. 8 (Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується);

– ст. 32 (Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації);

– ст. 63 (Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист).

До того ж, норми Розділу 8 Конституції України «Правосуддя» також тією чи іншою мірою відображають складові права на справедливий суд, розкриваючи засади судочинства (ст. 129), статус суддів, їх завдання, можливість оскарження судових рішень тощо.

На відміну від Конституції України, Закон «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [10] (далі – Закон) оперує поняттями «справедливий суд» і «право на справедливий суд». Так, вже у преамбулі до Закону вказано наступне: «Цей Закон визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд».

Забезпечення кожному права на справедливий суд визначається як одне із завдань суду: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (ст. 2 Закону). Контекстуально у ст. 7 Закону право на справедливий суд розглядається як засада правосуддя.

Отже, розуміння права на справедливий суд залежить від багатьох факторів, які не завжди перебувають у суто юридичній площині. Проте, у сучасних державах зі стабільною та належною правовою системою розуміння даного права може мати загальноприйнятий узагальнений вигляд. Особливе значення у розумінні справедливого суду вкладається через призму категорії «справедливість» та її значення у різних соціальних групах й у різні епохи. Сучасне наукове трактування права на справедливий суд є неоднозначним і потребує подальших доопрацювань. Проте, ми вважаємо, що право на справедливий суд містить у собі чотири основні аспекти (змістовний, інституційний, матеріальний, процесуальний), які органічно доповнюють один одного та формують єдине комплексне розуміння аналізованої нами категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Грищенко І., Погорецький М.* Право на справедливий суд. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2012. № 91. С. 4–5.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 (станом на 01.06.2010). Офіційний вісник України. 1998. № 13. Ст. 270.

3. Конституція України: Закон України від 28.08.1996 № 254к/96-ВР (станом на 30.09.2016). Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.

4. *Муздыбаев К.* Идея справедливости. Социол. исслед. 1992. № 11. С. 94–101.

5. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка: 70000 слов. Под ред. Н. Ю. Шведовой. М.: Рус. яз., 1991. 921 с.

6. *Погребняк С. П.* Про втілення в праві різних аспектів справедливості. Юридична наука очима молодих вчених: тези доповідей та наукових повідомлень всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів. За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Х.: Вид-во «Кроссроуд», 2008. 324 с.

7. *Комаров В., Сакара Н.* Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. 42 с.

8. Про податкову заставу: рішення Конституційного суду України від 24.03.2005 № 2-рп/2005. Офіційний вісник України. 2005. № 13. Ст. 674.

9. Про призначення судом більш м'якого покарання: рішення Конституційного суду України від 02.11.2004. № 15-рп/2004. Офіційний вісник України. 2004. № 45. Ст. 2975.

10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (станом на 05.01.2017). 2016. № 56. Ст. 1935.

11. *Энтин М.* Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза. Конституционное право: восточноевропейское обозрение. 2003. № 3. С. 85–97.

Berezhanskyi G. I. Features of defining the right to a fair judgment in current realities

This article is devoted to the understanding of the right to a fair trial in modern science and analyzes it through the prism of its practical implementation. Author investigated the general normative and legal bases of ensuring the right to a fair trial and its purpose. The author critically approached the existing classifications of elements of the right to a fair trial in the legal science, as well as proposed his own vision of the outlined problem and described the aspects of the right to a fair trial in modern realities.

The right to a fair trial is one of the fundamental principles in modern civilized states. Its legislative regulation, the system of guarantee and provision determine the status and level of development of legal culture in society. The historical, socio-cultural, legal features of the development of world states had the influence for formation of different understanding of the concepts of «fair trial», «the right to a fair trial». However, it is clear that only a complete terminological interpretation of these concepts will allow them to properly implement their content in practice.

Understanding of the right to a fair trial depends on many factors that are not always in a strictly legal plane. However, in modern states with a stable and proper legal system, understanding of this right may have a generally accepted generalized view. Particular importance in the understanding of the fair court is put through the prism of the category of «justice» and its importance in different social groups and in different epochs. The modern scientific interpretation of the right to a fair trial is ambiguous and requires further elaboration. But we believe that the right to a fair trial includes four main aspects (content, institutional, material, procedural), which organically complement each other and form a single comprehensive understanding of the category we are discussing.

Keywords: *right to a fair trial, justice, judiciary, fair trial.*

Стаття надійшла до редакції журналу 11.10.2017 р.